

ПРИЛОЗИ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ АРХИТЕКТУРЕ СТАРОГ БЕОГРАДА

ПРОЈЕКТ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ БАЛКАНСКЕ УЛИЦЕ ИЗ 1842 ГОДИНЕ

Први подухвати кнеза Милоша на оснивању новог дела Београда, ван шанца, почињу 1836 г., трасирањем двеју нових улица, на слободном земљишту: Абаџиске и Саваамалске (данас ул. Народног фронта и Гаврила Принципа). Ту је требало да се образује језгро привредног живота новог, српског Београда.

У исто време чине се и покушаји да се делови старог Београда преуреде, али се при томе наилазило на велике тешкоће, па је државна управа пошла другим путем не само у Београду, него и у другим варошима у унутрашњости.

Међу планским документима из тог периода који су раније објављени¹, посебан интерес претставља необјављен пројект реконструкције Балканске улице, којим је требало да се она исправи и изведе на Теразије, просецањем блока.

Франц Јанке, „правителствени инџинир“ дошао је на мисао да Балканску улицу, на месту њеног прелома, про-

дужи у истом правцу, да би се отворила краћа и лакша веза са Цариградским путем, данашњим Булеваром Револуције, преко Теразија.

У предлогу који је попечитељ внутренних дела дао Совјету предлог просецања улице је описан детаљно:

„... да се од ћошка плаца Г. проте Ненадовића, на новоме путу, водећем у Касарну,² лежећег, пут преко на Теразије, преко тамо изложени плацева, пресече и отвори“.³

Међутим је Совјет већ после неколико дана тај предлог одбио, и утврдио да га, како се у акту каже „не може уважити“, са образложењем „што и сам инџинир, који је план начинио, примећава да би тај пут врло стрменит, па за теретна кола, особито по злу времену, неугодан био и што се за одвећ малу ползу, или би се једва од правца онаквог пута произвела, несразмерни велики трошак учинио“.

ОДРЕЂИВАЊЕ ГРАНИЦА ПРВОГ АТАРА БЕОГРАДА

Година 1842 је за Београд значајна по низу урбанистичких подухвата, међу којима је најкрупнији израда првог регулационог плана новог града ван шанца. Постављање основа новом Бео-

граду захтевало је да се одреде и границе атара београдског, да се изврши разграничење са околним селима.

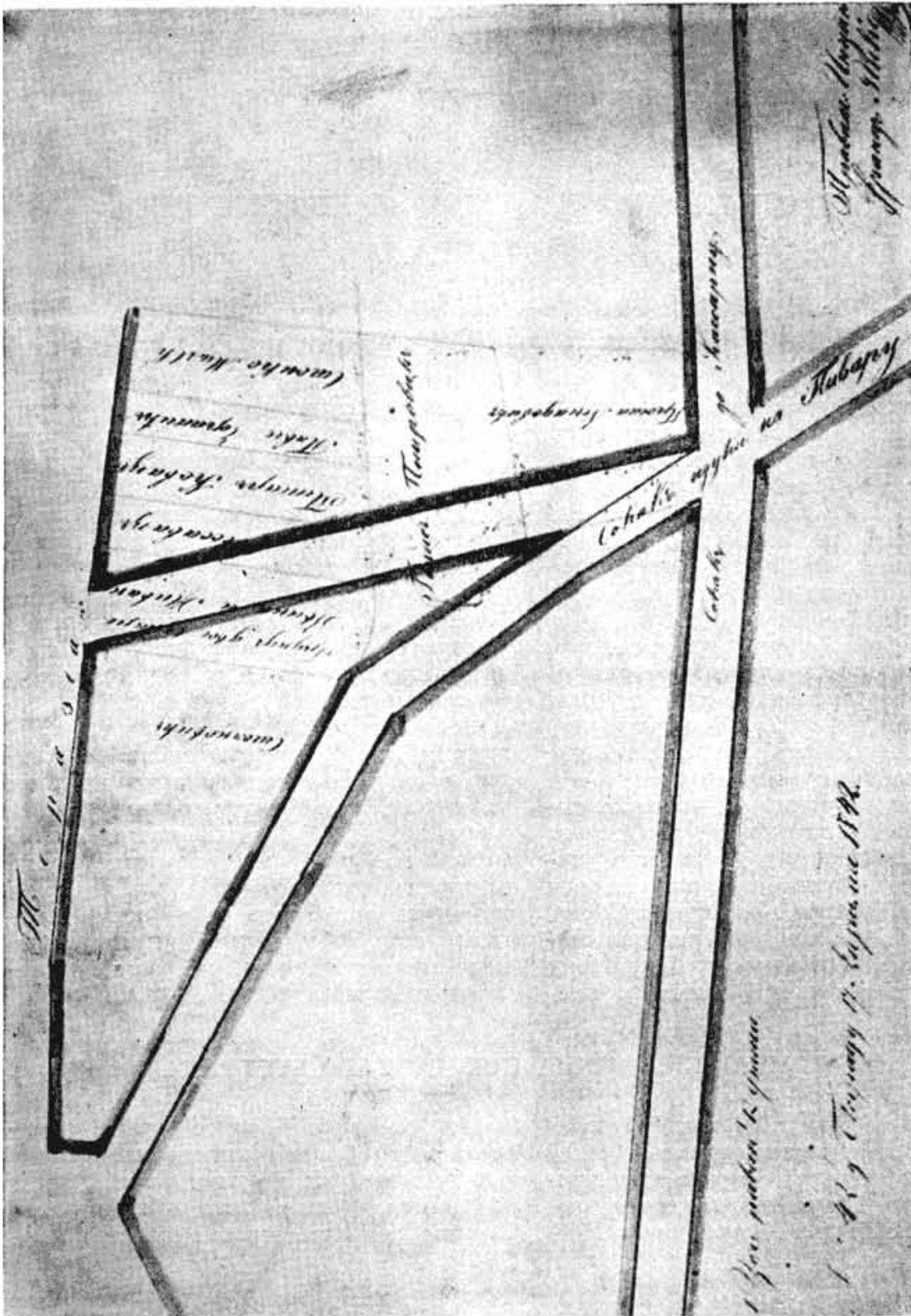
Општина београдска није могла то питање сама да реши, него се по тој

¹ Б. Максимовић, *Урбанизам у Србији*, 1938, Београд.

² Године 1836 просечена је, према упутствима кнеза Милоша, прва нова права улица изван шанца, на празним земљиштима, у којој се имала образовати нова абаџиска чаршија.

То је и данас једна од најбоље положених улица на Савској падини — улица Народног фронта.

³ Државна архива, Попеч. внутр. дела, No. 1961, 19 јуни 1842.

Сл. 1 — Оригинални план просеца на продужења Балканске улице, израђен од Франца Јанке-а 17 априла 1842. План носи наслов: План у којем е Сокак уведен. Балканска улица је означена: »Сокак идући на Пивару«. Улица Народног фронта носи назив: »Сокак до Касарну«. Фронт блока Теразијама означен је са »Теразија«. Улица је требало да изиђе на Теразије преко »грунда две сестре Ивана и Живана« (sic), на коме су касније саграђене две истоветне зграде од приземља и спрата које и данас постоје (локал Југословенске књиге)

ствари више пута обрађала управитељству вароши Београда, изгледа без успеха. Најзад је управитељство вароши Београда, 13 марта 1842 г., упутило рапорт Министарству унутрашњих дела у коме га извештава „да је Општина београдска више пута и усмено и писмено молила да јој оно издејствује код надлежних власти да се граница Атару београдском определи“.

Београдска општина је навела у своје тражењу, да јој је одређивање граница атара потребно ради тога „да би тако она знати могла права своја бранити од присвајања околних мештана и приходе уживати“. Из тога се јасно види да су питања својине и коришћења земљишта у Атару београдском била решавана од појединачца веома слободно, заузимањем општинског или државног земљишта.

У Атару београдском је, очигледно, било доста земљишта која би имала припасти општини, али су их Турци из

града почели присвајати. Због таквог стања је, на предлог Правитељственог совјета, донето решење „да се Турцима коначно забрани обделавати изван вароши оне земље на које они тапију немају“. То решење је интересантно за проучавање односа управе према Турцима, који су још били сила у тврђави и који су, двадесет година после тога, бомбардовали Београд због догађаја на Чукур-чесми. Да би Општина београдска могла да се убаштини на имања која су Турци бесправно обрађивали било је потребно да се утврде границе атара, а тиме и правно подручје Општине београдске.

Совјет је пре тога, 27 фебруара 1841 године, издао наредбу „да се Општина београдска, до издавања уредбе оgrundовима општинским, с околним селима у смотренију граница атара свога поравна“.

Из докумената се не види како је то питање коначно решено.

ПОКУШАЈ СТВАРАЊА ПРВОГ ПАРКА У БЕОГРАДУ

Београд је почео да се шири далеко изван шанца, на благим падинама Западног Врачара, према плану који је израђен 1842 године. После доношења одлуке да се у њему подижу важније јавне грађевине настаје потреба да се „изабере место и подаље од домања са града турских топова“,⁴ на коме ће се оснивати нови Београд који ће имати битно другачију урбанистичку структуру од старог Београда у шанцу, који се, према Ламартину, „сличан свима турским градовима, спушта у узаним и кривим улицама према реци“.⁵ Новоосновани Београд на падинама према Сави имаће широке и праве улице, какве ће се просецати у Паризу и Бечу неколико деценија после тога. Тај део града је убрзо после размеравања слободног земљишта почео привлачити нове становнике Београда.

При оцењивању урбанистичког скло-

па новог Београда ван шанца треба имати у виду да су ширине нових улица биле четири до пет пута веће него у старом Београду, да су правилни облици блокова омогућавали да се добију простране, правилне парцеле, са довољном дубином за уређење вртова. Урбанистички склоп тог дела града био је потпуно у духу тадашњих напредних схватања у свету, па је природно што је он привукао и највећи број посланстава. То је, несумњиво, и данас један од најпривлачнијих и најуређенијих делова Београда.

Тежња за уношењем нових, напредних елемената у структуру града изражавана је и у сађењу дрвореда на обе стране, у увођењу посебних тротоара и коловоза, у осветљењу улица. Та тежња за стварањем удобнијег, здравијег и лепшег града веома јасно је изражена и у покушају да се у непосреднијој бли-

⁴ Сретен Ј. Поповић, *Путовање по Србији*, 41.

⁵ *Oeuvres complètes de Lamartine*, Tome

Ier, *Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient*. Francfort s/M, 1854.

зини нових блокова подигне нов парк већ 1848 године, дакле, само шест година после израде плана новог дела Београда. О томе предлогу сачуван је документ у Државној архиви.⁶

Парк је требало да се подигне на државном земљишту данашње опште државне болнице и клинике, или, како је то тада било означено, „код Докторове куле“. Непосредан повод за подизање парка био је тај што „правителствени виноград код докторове куле не само никакву хасну не приноси, но много више како сваки пут тј., кад је и приватно и чрез војнике наше обделавањем, штета за правителствену касу произлази“. Попечитељство финансија је стога сматрало да то нерационално коришћено земљиште претвори у парк, а да се виноград „сасвим утамани“ јер је и онако „већ уполак упарложен“.

Да ли се та замисао може довести у везу са свежим утисцима снажних друштвених напредних покрета револуционарне 1848 године? Или је то само наставак смелих урбанистичких подухвата ван шанца, који су довели на мисао да се „на овом виноградском простору, који по своме положају на врло лепом, здравом и изгледном месту лежи“, почне са засађивањем првог јавног парка у Београду?

Појам парка је у то време у Србији био, очигледно, мало познат. Стога је требало дати објашњење чему би требало тај простор да служи и на који би се начин парк уредио. У акту, упућеном Совјету књажевства српског, предложено је да се на том запуштеном виноградом „неплодна дрва у планираном поретку полако засађивати почну како би после неколико година лепа башча за шетњу и увеселеније публикума била“.

Очигледно, да је такав предлог требало још више образложити и објаснити — зашто садити неплодно дрвеће. Стога је дато објашњење да је сађење неплодног дрвећа потребно ради тога: „што кад би се... плодна дрва у ова-

квој башчи засадила, не само плод, него и сама дрва не би се могла довољно бранити“.

По своме положају, тај парк би у то доба био на периферији новог града, а у односу на стари Београд био би ван града. Тај однос парка према граду наглашен је у предлогу, па се каже, да је то место „од Београда, као главне и столичне вароши, не много удаљено“, при чему се, несумњиво, мислило на варош у шанцу.

Совјет је, са пуно разумевања и симпатија, прихватио тај предлог, па у своме акту наглашава да је предлог побудило то „што публикум београдски никаквог јавног места за шетњу и увеселеније нема“.

У предлогу је изнето и критичко мишљење да ради тога што у главној вароши нема јавног парка „само правителство, ако и с неким пожртвовањем, треба да припомогне“ да се парк оствари.

Остварење те замисли ишло је прилично споро, путем преговора од стране Попечитељства финансија, Совјета и одобрења од стране кнеза Александра. Тек крајем 1850 Совјет упућује кнезу акт у коме га извештава о тешкоћама на које се наилази при остварењу тог подухвата.

Побуђује велик интерес податак да је Попечитељство финансија начинило план парка. Међутим је настала тешкоћа око тога што се није могао саставити предрачун трошкова за извођење парка. За то је дато ово образложење:

„Попечитељство финансија... сочинивши приложени овде „план“ по коме се има правителствени, при кули наодећи се виноград преобратити у јавну башчу, поднело је Совјету на размотреније... с примечанијем, да оно, сходно реду, није могло поднети му предрачун, колико ће, сирјеч, преобраћање овог винограда у јавну башчу трошкова стати, зато, вели, што се до сад овакови посао у отечеству нашем није израђивао“.⁷

План парка, нажалост, нисам могао пронаћи међу писаним документима.

⁶ Држ. архива, Совјет Књаж. српског, No. 743 од 30 октобра 1848.

⁷ Држ. архива, Држ. Совјет, No. 791, од 31 октобра 1850.

Из даљег текста сазнајемо и неке детаље о начину извођења парка, па се помињу чак и врсте дрвета које би се имале засађивати. Попечитељство финансија је желело да избегне велике трошкове, па је предложило да се извођење парка повери Попечитељству внутрених дела, које „имајући на расположењу доста радника“ (очигледно се при томе мислило на бесплатну радну снагу кажњеника) „може исте употребити да башту од винограда, или по плану овом, или само засађивањем дрвета, као што је кестен, липа, платан и друга, сад распрострањавајућа дрвета — на простору виноградском удејствовало“.

Од интереса је такође и то, да се појам парка изједначавао са појмом грађевине:

„... а удејствовање грађевина и онако припада у дужност реченом Попечитељству внутрених дела“.

Совјет је прихватио и одобрио предлог Попечитељства финансија да се извођење парка повери Попечитељству внутрених дела. Совјет је при томе заузео гледиште да се парк има извести само према приложеном плану:

„... да оно обрати овај виноград у јавну башчу, па пре свега да у њој, као

што и треба, исту само по прикљученом плану очисти и потребним дрвећем засади средством на послуги стојећи му радника...“.

Било би од интереса испитати да ли се од те замисли што и остварило и како је изгледао тај слободни простор код „Докторове куле“, пре него што је на њему почела изградња комплекса Опште државне и Војне болнице. Чињеница да је тај комплекс земљишта, на једном од најлепших положаја у Београду, остао још пола века слободан, да га држава није уступала ни општини, ни појединцима за изградњу, упућује на то, да је тај простор могао бити делимично коришћен и за одмор и за шетњу.

Ту треба потсетити на судбину једног малог, али веома пријатног, добро однегованог парка који је уништен пре четврт века да би начинио место новој згради некадашњег Министарства финансија. То је био тзв. „финансиски парк“, на углу Немањине и Кнез Милошеве улице, од кога је данас остао само један део, са потпуно измењеним карактером. Да се није можда нешто слично десило и са простором на коме су касније изграђени болнички комплекси?

ПРВИ АРХИТЕКТ СРБИН — ПАВЛЕ ЂАКОНОВИЋ

У Државној архиви постоји документ о постављању у државну службу првог архитекта, Павла Ђаконовића из Панчева. Интересантно је да се у акту помиње и Јан Невола као „главни инцинир“, иако је Невола, према подацима које сам добио из Прага, био архитект, који је градио у својој земљи друштвене зграде.

Попечитељство внутрених дела се обратило Совјету књажества српског с предлогом да се одобри постављење Ђаконовића „за архитекта при оделенију постројенија, као лице у том художеству искусно“.⁸

⁸ Држ. архива, Совјет Књажества српског, No. 1326 од 9 јануара 1846.

Веома је значајно за историју наше архитектуре да се та делатност у оној примитивној, заосталој средини означава као уметност и да се ту, према досадашњим познатим изворима, први пут помиње назив архитект. Дотле је држава имала само „правитељствене инцинире“, међу које се убрајао и архитект Јан Невола.

Био би предмет даљих истраживања, од не малог интереса за историју наше архитектуре, да се утврди да ли је Ђаконовић, први Србин архитект, пројектовао и градио у Београду и које је зграде пројектовао. У архиви Министарства унутрашњих послова можда би се нашао неки даљи податак о архитекту Ђаконовићу.

CONTRIBUTIONS A L'ÉTUDE DE L'ANCIENNE ARCHITECTURE DE BELGRADE

B. MAKSIMOVIC

PREMIÈRE TENTATIVE DE RECONSTRUCTION PLANIFIÉE A BELGRADE

En traçant la direction de la rue Balkanska en 1842, l'ingénieur Franc Janke avait proposé qu'elle rejoigne la place de Terazije en ligne droite, afin d'être rattachée directement à la »Route d'Istamboul« (Boulevard de la Révolution). Le Conseil a rejeté cette proposition, d'ailleurs l'ingénieur Janke s'est rendu compte lui-même que cette voie aurait été dangereuse ayant une pente trop raide.

PREMIÈRE DÉLIMITATION DU TERRITOIRE COMMUNAL DE LA VILLE DE BELGRADE

L'année 1842 est une année remarquable pour l'histoire de la Ville par toute une série d'entreprises urbanistes, parmi lesquelles la plus importante est l'élaboration du plan général d'amélioration, ce qui de son côté exigeait la fixation des frontières du territoire communal par rapport aux villages voisins.

La Commune de Belgrade s'est adressée à ce propos à plusieurs reprises à la Préfecture de la Ville, en alléguant que cette délimitation d'avec ses voisins lui est indispensable, pour qu'elle puisse faire valoir ses droits contre de nombreux essais d'appropriation. Finalement la Préfecture, le 13 mars 1842, a fait un rapport à ce sujet au Ministère de l'Intérieur.

C'étaient surtout les Turcs qui se rendaient coupables de ces appropriations des biens communaux, de façon que, sur la proposition du Conseil d'Etat, on décida d'interdire définitivement aux Turcs de cultiver les terrains en dehors des habitations, à moins qu'ils ne possédassent un certificat de propriété, ce qui jette un jour particulier sur les rapports de l'administration serbe avec les Turcs, qui à ce moment avaient encore leurs forces militaires dans la Forteresse et qui, 20 ans plus tard, bombardèrent la Ville à la suite de l'incident de Čukur-Česma.

Le Conseil d'Etat avait ordonné encore le 27 février 1841 que la Commune de Belgrade, jusqu'à ce que l'on ne publie pas le Décret sur les biens communaux, régle à l'amiable la question des limites de son territoire avec les villages voisins.

TENTATIVE DE CRÉER LE PREMIER PARC A BELGRADE

A l'époque 1836—1842 le nouveau Belgrade était en voie de construction, suivant un plan régulier avec des rues larges comme des boulevards 30 à 38 m. La physionomie urbanistique du nouveau Belgrade correspondait aux conceptions modernes en Europe à l'époque, elle représentait le contrepoids de la vieille ville orientale, aux rues irrégulières, étroites et tortueuses.

Cette tendance d'apporter de nouveaux éléments modernes qui donneront à la ville le caractère de la capitale du nouvel Etat serbe, se reflète dans l'idée du premier parc qui devait être très bien situé. Il est intéressant que cette proposition soit venue du Ministère des Finances qui la justifie en disant que »le public de Belgrade n'a pas d'endroit pour la promenade et la plaisance«, et souligne que l'administration d'Etat doit faire un effort pour que la capitale ait un parc. Le Conseil d'Etat avait accueilli cette proposition avec sympathie.

Était-ce une expression du remous causé par le mouvement révolutionnaire de 1848 ou tout simplement une tendance saine vers l'embellissement de la nouvelle capitale?

LE PREMIER ARCHITECTE SERBE PAVLE DJAKONOVIC

Les Archives Nationales de Belgrade possèdent un document concernant la nomination de Pavle Djakonović, originaire de Pančevo, au service de l'Etat en qualité d'architecte et datant du 9 janvier 1846.

Jusqu'alors il n'y avait au service de l'Etat que des »ingénieurs gouvernementaux«. Dans le même acte on parle de Jan Nevola, architecte originaire de Prague, comme d'un »ingénieur en chef«.

D'après les sources connues jusqu'à présent, c'est dans cet acte que pour la première fois on emploie en Serbie le terme d'architecte.

Illustration dans le texte:

Fig. 1 — Première tentative de reconstruction planifiée à Belgrade